

TRES NOTES SOBRE L'ARS PREDICANDI POPULO
DE FRANCESC EIXIMENIS (AUTORIA, DATACIÓ I CONTINGUT)¹

THREE NOTES ON THE ARS PREDICANDI POPULO
OF FRANCESC EIXIMENIS (AUTHORSHIP, DATE AND CONTENT)

XAVIER RENEDO PUIG
Universitat de Girona

Resum: Tot i que l'*Ars predicandi populo* només és atribuïda a Eiximenis en un dels tres manuscrits que l'han transmès, no hi ha cap dubte que és obra seva. En són una prova fefaent, en primer lloc, les remissions internes que es fan a aquesta obra des de les planes del *Terç* i del *Dotzè del Crestià*, i, en segon lloc, la presència d'un volum de sermons autògraf que començava amb l'*Ars* en l'inventari de la biblioteca d'Eiximenis fet poc després de la seva mort. Cal situar la redacció de l'*Ars* i de la col·lecció de sermons que encapçalava abans de l'inici de l'enciclopèdia del *Crestià* (1379) a causa de la complexitat que comportava la redacció d'una col·lecció de tres o fins i tot quatre volums de sermons. Per una sèrie de raons codicològiques i formals cal excloure de l'*Ars* el capítol *De consiliis circa predicacionem*, que en realitat no és obra d'Eiximenis.

Paraules clau: Francesc Eiximenis; *Ars predicandi populo*; *de consiliis circa predicacionem*; sermons; art de la memòria.

Abstract: In spite of the fact that the *Ars predicandi populo* is attributed to Eiximenis in only one of the three extant manuscripts, there is no doubt that it is one of his works. First of all, the internal references to this treatise in the pages of *Terç* and *Dotzè del Crestià* are an irrefutable testimony and, secondly, the presence of an autograph volume of sermons which begins with the *Ars* in the inventory of the Eiximenis library made shortly after his death. The writing of the *Ars* and the collection of sermons which introduces it must be dated prior to the beginning of the *Crestià* encyclopedia (1379) because of the complexity that entailed the writing of a collection of three perhaps four volumes of sermons. Due to a series of formal and codicological reasons it must be concluded that the chapter entitled *De consiliis circa predicacionem* cannot be attributed to Eiximenis and thus be excluded from the *Ars*.

Keywords: Francesc Eiximenis; *Ars predicandi populo*; *de consiliis circa predicacionem*; sermons; art of memory.

SUMARI

1. Francesc Eiximenis, autor de l'*Ars predicandi populo*.– 2. Sobre la datació de l'*Ars predicandi populo*.– 3. Uns consells *circa predicacionem* que no són d'Eiximenis.– 4. Conclusió.– 5. Bibliografia citada.

¹ Aquest treball forma part del projecte de recerca FFI2011-27844-C0302, finançat pel Ministeri de Ciència i d'Innovació. Agraïixo a Marco Pedretti (UdG) l'atenta lectura de les primeres versions d'aquest article i les observacions que m'ha fet arribar.

Francesc Eiximenis no va ser només un dels autors més prolífics i més llegits de les lletres catalanes medievals: va ser també un predicador de prestigi i un teòric de la predicació. Per desgràcia de moment encara no hem pogut localitzar, llevat d'un fragment descobert per J. Perarnau, cap dels diversos volums de sermons que va deixar escrits, però per sort s'ha pogut rescatar de l'oblit l'*Ars predicandi populo*, la seva contribució a la teoria de la predicació². Devem al pare Martí de Barcelona, entre moltes altres coses, en primer lloc el redescobriments de l'*Ars predicandi*, una obra fins aleshores desconeguda de tothom, almenys en el món dels especialistes en Eiximenis i en literatura catalana medieval i, per tant, no recollida, ni tan sols de passada, en els primers grans repertoris d'obres d'Emili Grahit i de Jaume Massó i Torrents³. El pare Martí va descobrir una còpia de l'obra en un manuscrit del segle XV, custodiat a la biblioteca Jagel·lònica de Cracòvia, i en va donar la primera notícia en un article publicat l'any 1925⁴. En segon lloc li devem també la publicació, onze anys més tard, d'una edició crítica de l'*Ars predicandi*, basada en el manuscrit polonès, però tenint també en compte, gràcies als treballs de Harry Caplan, les lliçons de dos nous manuscrits: un de la Biblioteca Vaticana i un altre de la Biblioteca de la Universitat de Budapest. El manuscrit de Cracòvia és, però, l'únic a atribuir l'obra a la mà d'Eiximenis en una rúbrica introductòria:

Incipit Ars predicandi populo edita a reuerendo magistro Francisco Eiximenis, ordinis minorum, conuentus Gerunde, prouincie Barchinone⁵.

Ni en el manuscrit de Budapest ni en el de la Biblioteca Vaticana, en canvi, el nom d'Eiximenis no apareix enlloc. En el primer l'*Ars predicandi* comença amb les paraules següents: *Modus predicandi sequitur. Iesus Christus tocius ecclesie pastor*⁶, mentre que en el segon text comença així:

Jhesus christus totius nature humane pastor et pater superdulcissime, ut in mundo nomen tuum sic clarificatum, manifestum, predicatum, cognitum et dilectum, Incipit opus quoddam in quo agitur de fine Christi doctrine et predicationis, iuxta processum causarum⁷.

Malgrat que, com acabem de veure, només en un dels tres manuscrits conservats es dona el nom de F. Eiximenis com a autor de l'obra, el pare Martí no va tenir cap dubte a donar per segura l'atribució. Per fer-ho es va basar, per una banda, en les nombroses similituds d'*estil i de factura* amb la resta d'obres llatines d'Eiximenis i, per l'altra, en una remissió a l'*Ars predicandi populo* en un capítol del *Terç del Crestià* que analitzarem més endavant. L'objectiu del present article és, en primer lloc, aprofundir en les observacions del pare Martí oferint algunes raons més en suport de la seva proposta d'atribució per esvaïr del tot els dubtes que encara hi pugui haver; en segon lloc, presentar una nova hipòtesi de datació de l'obra i, en tercer lloc, intentar demostrar que la secció *De consiliis circa predicacionem* no és obra d'Eiximenis, sinó un afegit d'un copista⁸.

² J. Perarnau, *Un fragment del Liber sermonum*.

³ E. Grahit, *Memorias sobre la vida y obras*; J. Massó i Torrents, *Les obres de Fra Francesc Eiximenis*.

⁴ M. de Barcelona, *Nous manuscrits de fra Francesc Eiximenis*.

⁵ Idem, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 304.

⁶ J. de Puig et al., *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis*, p. 641.

⁷ *Ibidem*.

⁸ No vaig poder ocupar-me, com hagués volgut, d'aquestes qüestions en el pròleg de la traducció al català de l'*Art de predicació al poble*, perquè no encaixava amb l'orientació de la col·lecció en la traducció es va publicar.

1. FRANCESC EIXIMENIS, AUTOR DE L'ARS PREDICANDI POPULO

A més de l'atribució explícita de l'*Ars* a Eiximenis que es troba en el manuscrit de la Universitat Jagel·lònica de Cracòvia, també confirmen de forma implícita l'autoria d'Eiximenis els diversos punts de contacte que l'*Ars predicandi* manté amb el *Terç* i el *Dotzè del Crestià*. El pare Martí de Barcelona ja va posar en relleu en aquest sentit la referència que es fa en el capítol 689 del *Terç* al tractat de la memòria artificial inclòs dins l'*Ars predicandi*⁹. La remissió es troba en una secció del *Tractat de supèrbia* en què Eiximenis, després d'haver criticat l'orgull dels *béns naturals del cors*, com ara la sanitat, la fortalesa, la bellesa, l'eloqüència o l'afabilitat, critica també l'orgull dels *béns naturals de l'ànima*, com ara la subtileza, l'astúcia o fins i tot la *bona memòria a recordar lo passat*. A propòsit d'aquesta qüestió Eiximenis aprofita l'avinentesa que li ofereix aquest context per fer una defensa encesa de la utilitat de la memòria, presentada des de la perspectiva ètica i moral tan pròpia de l'Edat Mitjana, com han mostrat els bells treballs de Frances Yates i M. Carruthers¹⁰, com el *libre de l'enteniment, car aquí lig lo nostre enteniment moltes coses a ell profitoses axí com en un bell libre*. Tot seguit Eiximenis constata la dificultat que representa *moltes coses recordar promptament* i critica els qui, tenint una gran memòria, se'n vanten de manera superba i desmesurada. Com que no tothom, però, pot tenir una memòria d'aquesta mena, Eiximenis remet a la petita art de la memòria artificial que havia inserit a l'*Art de predicació* per reparar la fragilitat de la memòria humana.

Ensenyàns Tul·li que la memòria natural confortàssem et ajudàssem per art especial que en suma he posada en lo començament del primer libre dominical dels sermons, e açò per tal que aquells qui han a preÿcar sens gran difficultat poguessen recordar les coses que han a dir, e axí mateix per ajudar-ne als altres hòmens del món qui comunament són nafrats en la memòria¹¹.

L'enllaç entre aquestes línies del *Terç del Crestià* i l'*Ars predicandi populo* no pot ser més clar, donat que en les descripcions dels volums dels sermons d'Eiximenis en l'inventari de la seva biblioteca que es va fer l'abril del 1409, pocs dies després de la seva mort, l'incipit del primer volum dels *Sermons evangèlics* –el *primer libre dominical dels sermons*, com l'anomena Eiximenis en el *Terç*– és: *Jhesus Christus tocius humane nature pastor*, és a dir les primeres línies de l'*Ars predicandi populo*, que feia de pròleg i alhora de guia de lectura i d'ús de tota la col·lecció de sermons¹². Com molt bé va veure el pare Martí de Barcelona, l'enllaç amb l'*Ars predicandi* que es fa en aquest capítol del *Terç del Crestià* posa de manifest que totes dues obres vénen de la mateixa mà¹³.

A les planes del *Dotzè del Crestià*, la gran enciclopèdia política d'Eiximenis, hi ha una altra remissió, en aquest cas implícita, a la seva art de predicació. En el capítol 807, titulat *qui figura vera amistat en semblança d'una ymatge*, es presenta una imatge

⁹ M. de Barcelona, *Fra Francesc Eiximenis*, p. 220.

¹⁰ M. Carruthers, *The Book of Memory* i F. Yates, *The Art of Memory*.

¹¹ Manuscrit 91 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, f. 298r.

¹² L'autor de l'inventari de la biblioteca d'Eiximenis va descriure el volum en aquests termes: "Item un altre libre ab cubertes de fust vermelles platonades ab camisa de aluda blanca apellat *Sermons evangèlics* e comença *Jhesus Christus tocius humane nature pastor*, e feneix en lo segon corondell de la primera plana *Sed maxime post*, e feneix en lo penúltim corondell de la darrera carta *propter ingrattitudinem etc.* E aquests sermons es de la obra del patriarxa" (J. Monfrin, *La Bibliothèque de Francesc Eiximenis*, pp. 251-252).

¹³ M. de Barcelona, *Fra Francesc Eiximenis*, p. 220.

de la memòria de l'amistat procedent de les *Moralitates* del dominic anglès Robert Holcot, però construïda segons els principis exposats en *suma* per Eiximenis en la secció de l'*Art de predicació* dedicada a la memòria artificial¹⁴.

Rabanus, *De naturis rerum*, sí posa aytal imatge a amistat, ço és un jove vestit de vert qui havia lo cor ubert e nafrat, qui tenia en son libell escrit axí: "Vida e mort, luny e prop, en estiu e hivern"¹⁵.

Eiximenis, com fa sovint en la seva vasta obra, oculta sota la remissió al *De naturis rerum* de Rabanus, és a dir Raban Maur, l'origen d'una imatge que en realitat ve de Robert Holcot, un dominic que va viure a la primera meitat del segle XIV. Un cop descrita la imatge, Eiximenis n'analitza de forma minuciosa els seus cinc elements essencials: el color verd de les robes; el cor *ubert e nafrat* i els tres sintagmes escrits en el llibre. En aquesta imatge de la memòria es resumeix el contingut d'un petit tractat sobre l'amistat que s'estén al llarg dels capítols 800-807 del *Dotzè*. De la mateixa manera, amb una imatge com aquesta es podria sintetitzar de forma memorable, seguint els consells donats a l'*Ars predicandi*, el contingut de tot un sermó. Un altre detall que posa de nou en evidència que Eiximenis, de la mateixa manera que és l'autor del *Dotzè*, és també autor de l'*Ars predicandi*.

Les correspondències, però, entre l'*Ars predicandi* i la gran enciclopèdia del *Crestià* no s'acaben aquí, donat que hi ha, com a mínim, un passatge del *Terç* que sembla el revers gairebé exacte d'unes línies de l'art de predicació d'Eiximenis. És tracta d'un passatge en què es recomana als predicadors no menysprear mai els sermons de ningú, per més ignorant o incapacitat per a la predicació que sembli.

Nullum fidelem sermonem contempnas propter ignoranciam predicantis, per asinam enim Deus arguit Balaam prophetam, et in uolatilibus apis est paruissima que tamen ceteris uolatilibus dat dulciora¹⁶.

En el capítol 963 del *Terç del Crestià*, inclòs dins del *Tractat del senys*, hi ha un passatge molt similar, però en aquesta ocasió enfocat no pas des del punt de vista dels predicadors, com a l'*Art*, sinó des del punt de vista dels oients laics, els lectors ideals del *Terç*. En aquest lloc s'inicia una sèrie de quatre capítols dedicats a analitzar a quina mena de persones el bon cristià ha d'escoltar amb especial atenció¹⁷. El primer lloc de la llista l'ocupa, per descomptat, el predicador. Eiximenis, com a frare mendicant que era, dóna tanta importància a la paraula del predicador que sosté que els fidels se l'han d'escoltar fins i tot en el cas que sigui de vida poc exemplar, o que no sigui un orador massa competent –un *lligamosques*, per dir-ho amb les seves mateixes paraules–. Segons Eiximenis, fins i tot en aquests casos cal escoltar amb atenció el sermó per respecte a la providència i a la paraula divina, per posar a prova la virtut de la humilitat i també perquè *spiritus ubi vult spirat*, donat que fins i tot de la boca del predicador més humil poden sortir les millors paraules.

¹⁴ M'he ocupat amb deteniment d'aquest capítol i de les seves relacions amb l'*Ars predicandi populo* en l'article *Una imatge de la memòria*.

¹⁵ F. Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià*, eds. C. Wittlin et al., p. 300.

¹⁶ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 317. "No menyspreïs cap sermó cristià a causa de la ignorància del seu autor, perquè Déu va contradir el profeta Balaam a través d'un ase i, tot i que l'abella és un dels éssers alats més minúsculs, elabora un producte dolcíssim i sense parió". F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 28.

¹⁷ Es pot llegir un llarg extracte d'aquests quatre capítols en l'antologia de textos pedagògics d'Eiximenis que vam preparar David Guixeras i un servidor sota el títol *Llibres, mestres i sermons*.

La IIII proposició és que jamés no deu hom menysprear lo sermó per ignorància ne per mala vida d'aquell qui preÿca, car sovín veem que Deus dóna major gràcia a aquells qui són ignorants e hòmens simples que no fa als majors, e sovín per bocha d'òmens peccadors fa Deus grans maraveyilles. Eximpli havem d'aquell propheta Balaam per lo qual Deus féu dir molt alta prophecia del Salvador, axí com appar *Numeri* XXIII. E no s'és maravella si per los peccadors ell nos instrueix a tot bé qui, segons que havem *Job* XII, ell nos informa per les bèsties, e per los aucells e per los peys. E per tal Salamó, volent l'om informar, *Proverbiorum* VI, remet l'om pereós a la formiga. E per experiència veem que en açò nos informa natura que les pus nobles coses que ha fa exir de les pus vils, axí com l'aur, de la terra; e'l bon gra, dels fems; e la perla, de la calcuylla, qui és lo pus dolent peix de la mar; e la mel, de la abella e la seda, dels petits verms. Tot axí fa Deus sovín de mala pensa exir molta santa paraula e informativa a nosaltres¹⁸.

La idea és la mateixa que es defensa en el passatge de l'*Ars* abans esmentat i, a més, es presenta d'una forma molt semblant amb referències a Balaam, a la mel i les abelles. L'única diferència és que en el *Terç* el passatge es dilata amb la cita de *Proverbis* i l'al·lusió a la seda o a les perles en paral·lel a la de la mel, mentre que l'*Ars* és un tractat més tècnic i va més al gra, però d'una manera o d'una altra tots dos textos diuen el mateix, tot i que des de perspectives diferents, amb un aparat de símlis i cites bíbliques gairebé idèntic. I tots dos diuen el mateix no pas perquè hi hagi una font comuna, sinó perquè tenen el mateix autor.

2. SOBRE LA DATACIÓ DE L'ARS PREDICANDI POPULO

Devem també al pare Martí de Barcelona l'única proposta que s'ha fet mai de datació de l'*Ars* d'Eiximenis i dels volums de sermons que encapçalava. A partir de la citació de l'*Ars* que, com ja hem vist, es troba a les planes del *Terç del Crestià*, el benemèrit pare caputxí va arribar a la conclusió que *l'obra oratòria devia ésser redactada, en sa major part, abans de 1384*¹⁹. Crec que, vuitanta i tants anys després que aquesta hipòtesi es formulés, estem en condicions de fixar amb una mica més de precisió la data de composició de l'*Ars predicandi populo*.

Com que el *Terç del Crestià* és, com acabem de veure, un punt de referència important per a la datació de l'*Ars predicandi populo*, cal establir, en primer lloc, tant la data de la seva composició com la del seu acabament. Com sol passar, l'única referència que podem donar per gairebé segura és la de la finalització de l'obra. El *Terç del Crestià* es va acabar de copiar, com molt bé suposaven J. Massó i Torrents, el pare A. Ivars i el pare Martí, a València l'1 de desembre del 1384²⁰. Això no vol pas dir, però, com també suposava el pare Martí, que la totalitat dels capítols del *Terç* s'escrivís al llarg de l'any 1384²¹. Em costa molt de creure –i, de fet, costa molt a seques– que una obra de l'extensió colossal del *Terç* es pogués enllestir en tan sols un any. Com a mínim una part considerable dels 1.060 capítols del *Terç* es devia escriure

¹⁸ Cito segons la meua edició de treball del *Terç del Crestià*.

¹⁹ M. de Barcelona, *Fra Francesc Eiximenis*, p. 230.

²⁰ J. Massó i Torrents, *Les obres de Fra Francesc Eximeniç*, p. 60; A. Ivars, *El escritor Fr. Francisco Eximénez*, p. 101 (reedició d'un llarg article publicat per entregues a la revista "Archivo Ibero Americano" entre els anys 1920 i 1926); M. de Barcelona, *Fra Francesc Eiximenis*, pp. 201-202.

²¹ *Ibidem*.

abans. Alguns capítols d'aquesta obra ho demostren de manera implícita perquè hi ha indicis que permeten de suposar que van ser escrits quan Eiximenis encara residia al convent franciscà de Barcelona, d'on va sortir per instal·lar-se a València a principis del 1382. En efecte, al costat de diversos capítols en què la presència dels sintagmes *aquest regne* o *aquest regne nostre* és un signe evident de la seva redacció en terres valencianes, n'hi ha d'altres que semblen escrits lluny del regne de València. Aquest és el cas, per exemple, del famós capítol CCCLXXII, titulat *Com catalans mengen pus graciosament e ab millor manera que altres nacions*, i dedicat a presentar els resultats d'una "quaestio" –debatuda alhora, segons la fèrtil imaginació d'Eiximenis, en diverses universitats europees– sobre quin era l'estil de menjar més religiós, més honest, més sa i fins i tot més econòmic pensant comun viure de la gent, e pensada la manera de llurs convits, e pensades despeses comunes ab les extraordinàries que a vegades s'esdevenen per ventura²². La conclusió d'uns debats acurats i exhaustius, exposats de forma minuciosa en tretze raons, és que *la nació catalana era eximpli de totes les altres gents cristianes en menjar honest e en temprat beure, e sens tot dubte aquesta és la veritat*²³. Podria citar més exemples similars, extrets del *Tractat de Gola* i d'altres seccions de l'obra, però em sembla que amb aquest n'hi ha prou per posar en relleu que hi ha capítols del *Terç del Crestià* que són una concessió als sentiments de comunitat d'uns lectors ideals que semblen més els habitants de Barcelona o de la seva Girona natal que no pas els de la València on va devia escriure la major part, però no pas la totalitat, dels seus capítols²⁴.

El *Terç*, per tant, es devia escriure entre els primers anys de la novena dècada del segle XIV i el 1384, però no pas l'any 1384 d'una sola tirada. No podem saber amb precisió en quina data es devia escriure el capítol 689 d'aquesta obra, on hi ha la referència a l'*art especial* de les regles de la memòria artificial que ja hem comentat. Tant es podia haver escrit el 1384 com el 1382, el 1381 o fins i tot un xic abans. Es tracta d'uns anys en què Eiximenis estava immers en la redacció de la gran enciclopèdia del *Crestià*. Gràcies, sobretot, als treballs del pare Martí de Barcelona i del pare Andrés Ivars sabem que els 376 capítols del *Primer del Crestià* es devien escriure a Barcelona entre els anys 1379-1381, mentre que els 239 capítols del *Segon* es devien començar a Barcelona i acabar a València entre els anys 1381-1382²⁵. El 1383, mentre Eiximenis ja estava immers en la redacció de la major part del *Terç del Crestià*, es va publicar el *Regiment de la Cosa Pública*, que consta de 39 capítols. A finals de l'any següent es va acabar, com ja hem vist, l'obra més llarga que Eiximenis va arribar a escriure: els 1.060 capítols del *Terç del Crestià*. Ras i curt, entre els anys 1379 i 1384 Eiximenis va escriure i va publicar quatre obres que tenen en conjunt 1.714 capítols.

No crec que mentre Eiximenis estava capficat en la redacció d'aquestes quatre obres tingués gaire temps per escriure, a més a més, l'*Ars predicandi* i la col·lecció de sermons que l'acompanyaven, una obra també prou ambiciosa i d'unes dimensions considerables. Que es tracta d'una obra preparada amb molta cura ho posa en relleu el fet que Eiximenis no només copiés l'*Ars* i els sermons amb la seva pròpia mà, sinó que fins i tot es preocupés de la seva *mise en page* en relació, com a mínim, amb els

²² F. Eiximenis, *Lo Crestià*, ed. A. Hauf, p. 147.

²³ *Ibidem*, p. 148.

²⁴ Per més detalls, i més exemples, sobre aquesta qüestió vegeu X. Renedo, *Notes sobre la datació del Primer*.

²⁵ M. de Barcelona, *Fra Francesc Eiximenis*, pp. 198-200; A. Ivars, *El escritor Fr. Francisco Eximénez*, p. 94. El pare Martí de Barcelona, però, va situar la redacció del *Segon del Crestià* entre els anys 1382-1383. Per a una revisió de totes aquestes qüestions cf. X. Renedo, *Notes sobre la datació del Primer*.

signes mnemotècnics que hi havia inserits. No es tracta, doncs, de sermons recollits a través de *reportationes*, sinó de sermons escrits de cap a cap per Eiximenis, basant-se, potser, en les seves notes de treball. Era, a més, una col·lecció d'una extensió considerable, formada com a mínim per tres volums i potser fins i tot per quatre. Un d'aquests volums, el que encapçalava l'*Ars predicandi*, està recollit en l'inventari pòstum de la biblioteca d'Eiximenis (1409)²⁶. Es tracta del *primer libre dominical dels sermons* de què parla Eiximenis en el capítol 689 del *Terç del Crestià*. Tenim documentat, a més, el segon volum dels sermons dominicals al costat del primer volum en el document de lliurament al convent franciscà de Girona de vint-i-cinc volums de la biblioteca d'Eiximenis procedents del convent franciscà de València:

Secundum volumen est *Prima pars Sermonum Evangeliorum* et incipit in eius prima pagina *Jesus Cristus*.

Tertium autem volumen est *Secunda pars Sermonum dictorum Evangeliorum* et incipit in eius prima pagina *Jesum queritis*²⁷.

També formava part de la col·lecció de sermons que encapçalava l'*Ars predicandi* un volum de sermons *de sanctis* o, per dir-ho amb les mateixes paraules d'Eiximenis, un *sermonari sanctoral*. Es parla, per una banda, d'aquest volum al final de la *Vita Christi*:

Membre'm que d'aquesta matèria de la celestial beneuyrança parlí largament a la fi del *Libre de les dones*, e en ·I· sermó que fiu de tots sancts, qui és en lo *Sermonari sanctoral*²⁸.

I, per altra banda, també se'n parla en la pròpia *Ars predicandi* per recordar als lectors que en el *sermonari sanctoral* de la col·lecció podien trobar models de sermons dedicats a un sant escrits segons els principis defensats per Eiximenis:

Sed aliter est predicandum cum predicatur de dominica et aliter cum predicatur de sancto. Cum enim de dominica agitur, referenda est historia evangelii et aliqui superaddendum modis inferius designandis. Si autem de aliquo sancto predicetur, tunc vita sancti est dicenda, saltem principalia eius cum aliquo apparatu, modis inferius in sermonibus annotatis²⁹.

Com a mínim hi havia, a més, un quart volum de sermons d'Eiximenis, un volum dedicat al comentari de les epístoles dominicals, que està documentat tant en l'inventari pòstum de l'any 1409 com en el document que dona fe del lliurament, sis anys més tard, al convent franciscà de Girona de vint-i-cinc llibres procedents de la biblioteca d'Eiximenis.

²⁶ Vegeu-ne la descripció a la nota onzena.

²⁷ J. Monfrin, *La Bibliothèque de Francesc Eiximenis*, p. 276.

²⁸ Citat per C. Wittlin, *Referències internes en les obres de Francesc Eiximenis*, p. 35.

²⁹ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 315. "És molt diferent predicar un diumenge que no pas predicar en la festa d'un sant determinat. Quan es predica un diumenge s'ha d'explicar la història de l'Evangeli amb algunes observacions suplementàries que es poden obtenir gràcies als procediments de dilatació que explicarem més endavant. Si es predica el dia de la festa d'un sant, aleshores s'ha d'explicar la seva vida, o almenys el fets més importants ben estructurats, tal com es pot veure clarament en els sermons que tanquen el tractat", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 23.

Inventari del 1409:

un altre llibre ab cubertes vermelles platonat e altre cuberta aluda blanca apellat *Sermonari dominical de l'avent epistola...*, e comença *Hora est iam nos de sompno usque ad vicesimam quartam dominicam surgere*, e feneix en lo segon corondell de la primera plana *Ad Dei servitutum sta* e feneix en lo penúltim de la derera carta *in tempore inutili*³⁰.

Rebut del 1415:

Quorum voluminum primum est de sermonibus epistolarum et incipit in prima pagina in nigro *Hora est iam*³¹.

No estic en condicions d'assegurar que aquest quart volum formés també part de la col·lecció de sermons que tenia l'*Ars predicandi* com a punt de referència teòric. És molt probable que fos així, però no he trobat cap referència interna en el si de la pròpia art de predicació d'Eiximenis que permeti demostrar-ho. El recull de sermons que encapçalava l'*Ars predicandi* estava format, per tant, com a mínim per tres volums i, com a màxim, per quatre. Era, per tant, una obra de dimensions considerables i força ambiciosa, que aspirava a convertir-se en un llibre digne d'estar en tota bona biblioteca mendicant, en una summa on els aspirants a esdevenir bons predicadors poguessin trobar models de composició de nous sermons o de reciclatge dels ja escrits per Eiximenis.

Dit d'una altra manera, em sembla que el que Eiximenis va escriure va ser un equivalent, a finals del segle XIV, de la *Summa sermonum dominicalium de epistolis totius annis*, també coneguda com a *Summa Guidonis* o *Summa guiotina*, que gairebé cent anys abans havia escrit el dominicà normand Guy d'Evreux. Aquesta summa estava formada, com va posar en relleu Pierre Michaud-Quantin, per una col·lecció de sermons acompanyada d'uns índexs alfabètics de distincions per tal de facilitar-ne al màxim la consulta, l'ús i el reciclatge per part dels seus usuaris, més que no pas mers lectors³². Es tracta, com ha posat en relleu Letizia Pellegrini a propòsit d'obres similars, de *raccolte di sermoni che definiremmo prêt-à-porter*³³. De fet el mateix Eiximenis recomana en la seva *Ars predicandi* l'accés ràpid a obres d'aquesta mena per poder estar sempre a punt d'improvisar un sermó³⁴.

La summa d'Eiximenis com a mínim també devia contenir, a més dels sermons *de tempore* i *de sanctis*, un *index alphabeticus dictionum*, és a dir un índex de distincions bíbliques, com el de la *Summa guiotina*. Potser també contenia una mena d'índex temàtic a l'estil del que Eiximenis havia planejat pel gran projecte del *Crestià*:

Per millor direcció encara a dar a tots aquells qui ací estudiaran, e per tal que totes les matèries que volran ací veure tròpien prestantment vull tenir aquest estil, ço és que cascun d'aquests llibres sia partit per capítols, e els capítols per parafs, e que en cascun paraf notable que toca diversa matèria respon una lletra llatina de l'abecedari, a la qual faça relació sa pròpia rúbrica posada en la taula que és en lo començament de cascun llibre³⁵.

³⁰ J. Monfrin, *La Bibliothèque de Francesc Eiximenis*, p. 251.

³¹ *Ibidem*, p. 276.

³² P. Michaud-Quantin, *Guy d'Évreux O.P. technicien du sermonnaire*.

³³ L. Pellegrini, *I predicatori e i loro manoscritti*, p. 126.

³⁴ "Opus sermonum semper teneas et habes tecum familiarem et ductilem, ut sis promcior omni tempore ad predicandum" (M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 16). "Tingues sempre a l'abast un llibre de sermons que coneguis bé, de manera que en qualsevol moment estiguis preparat per predicar un sermó" (F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 26).

³⁵ F. Eiximenis, *Lo Crestià*, ed. A. Hauf, p. 40.

Aquest índex temàtic al final no es va arribar a fer. La magnitud del projecte, i la feïnada que li devia suposar, ho van impedir, com reconeix el mateix Eiximenis al final del preàmbul del *Dotzè*, l'última obra que es va escriure del projecte del *Crestià*, en recomanar al Duc de Gandia, el mecenes de l'obra, que:

S'ic faça fer una altra taula que de punt en punt contena e declar tot ço que cascun capítol posa largament, car yo, senyor, no le y puch fer de present, tant estic las e hujat³⁶.

El recull de sermons d'Eiximenis, tot i ser una obra ambiciosa, no era, però, una *summa* de les dimensions del *Crestià*, de manera que la confecció d'una taula temàtica devia ser, a més d'utilíssima, més fàcil de preparar. El recull contenia, a més, un altre element preciós: tota una sèrie de línies i marques mnemotècniques dissenyades i dibuixades per ell mateix per, per una banda, fer fàcils de memoritzar els sermons compilats i, per l'altra, donar als lectors de l'obra exemples pràctics d'ús de les regles de la memòria artificial que s'acabaven de presentar en l'art de predicació. En aquest sentit, la *summa* d'Eiximenis ofería al lector, a més d'una *ars predicandi*, una sèrie de sermons no només *prêt-à-porter*, sinó també *prêt-à-remémorer*.

La preparació d'una col·lecció de sermons encapçalada per una art de predicació i acompanyada de taules de distincions i temàtiques per facilitar-ne l'ús, i, a més, de signes i de marques mnemotècniques per poder recordar els sermons, demanava temps. La redacció de la *Summa Guidonis* va suposar, segons P. Michaud-Quantin, tres anys de feina, els que van del 1290 al 1293³⁷. No crec que Eiximenis anés gaire més ràpid que Guy d'Évreux per preparar la seva *summa* i, per descomptat, no crec que pogués combinar la redacció d'aquest treball amb l'inici de la redacció del *Crestià*, tot i que segur que hi devia haver molts de punts en comú entre el contingut dels sermons i el del *Primer*, el *Segon*, el *Terç* i el *Dotzè*. Ras i curt, em sembla que l'*Ars predicandi* i els sermons d'Eiximenis es devien escriure abans de començar el projecte del *Crestià*.

De fet hi ha unes línies de l'*Ars predicandi* que permeten de suposar que tant l'art com els sermons que la completaven es devien escriure abans del 20 de setembre del 1378, el dia en què es va escollir a Fondi, en el regne de Nàpols, Climent VII com a papa d'una part de l'Església i va començar el que coneixem com a Cisma d'Occident. Es tracta d'un fragment de la secció dedicada a la memòria artificial, de què tant s'ha parlat al llarg d'aquest article, i, més en concret, del primer punt de l'apartat on es presenten nou mètodes per recordar sèries ordenades de fets. En aquest passatge Eiximenis recomana agafar com a punt de referència per reforçar la fragilitat de la memòria humana imatges familiars on es puguin fixar els elements essencials del discurs a recordar. Com que els lectors ideals de l'*Ars* són predicadors, Eiximenis posa com a exemples d'imatges de la memòria objectes i llocs propis de l'univers mental d'un predicador: mapes d'Europa i de l'univers, grans esglésies, llibres o el cos humà. El primer ítem de la sèrie està dedicat a presentar el profit que es pot treure, com a imatge de la memòria, d'un mapa on s'enllacen, a través de diverses ciutats, els dos principals centres de pelegrinatge de l'Europa medieval: Roma i sant Jaume de Compostel·la.

³⁶ F. Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Primera part*, ed. X. Renedo et al., p. L, vol. I-I.

³⁷ P. Michaud-Quantin, *Guy d'Évreux O.P.*, p. 214.

Et cogitabo quinto ordinem dare ciuitatibus in suis sitibus ut sunt iste: Roma, Florencia, Ianua, Avinio, Barchinona, Cesar Augusta, Toletum et Sanctus Iacobus sub una linea recta. Ponatur, igitur, quod habeam memorari octo materias, uidelicet loqui de clericis, de pecunia, de mercatoribus, de ponte magno, de burgensibus, de oleo, de militibus et de apostolis. Ponam igitur primo Rome materiam de clericis, Roma enim est ciuitas clericale et caput spirituale eorum et generale tocius mundi. Secundo in Florencia ponam pecuniam illam per imaginationem, de qua debeo loqui, quia Florencia est locus famosus pecuniarum. Tercio ponam Ianue materiam mercatorum, quia ibi habitant multi mercatores. Quarto, ponam in Avenione materiam magni pontis, quia de facto ibi est pons famosior qui sit in christianitate. Quinto ponam Barchinone burgenses, quia ibi habent burgenses magna hospicia, et magna munia ut recte uideantur magni. Sexto, ponam Cessarauguste oleum, quia ibi fit multum. Septimo ponam Toleti materiam militum, quia ibi habitant multi milites. Octauo et ultimo ponam in Sancto Iacobo materiam apostolorum, quia est locus ut ex corpore et ex nomine sancti Iacobi qui ducit nos in memoriam apostolorum. Et tunc in thema currente recte per istam lineam imaginariam recordabitur de materiis ibi positis, nedum recordando eas recte incipiendo a Roma, imo e contrario incipiendo a Sancto Iacobo et proseguendo usque ad Romam ordine retrogrado³⁸.

Kimberley Rivers, autora d'un excel·lent treball sobre el tractat de la memòria artificial inclòs dins l'*Ars predicandi*, ha vist en l'al·lusió al pont de sant Beneset una referència gairebé subliminal al papa que residia a Avinyó a través d'un joc de paraules entre pont (*pons*) i *pontifex*³⁹. No ho acabo de veure clar, però, sigui com sigui, em sembla fora de dubte que un joc de paraules com aquest té més sentit abans del Cisma d'Occident que no pas en ple conflicte. I, sobretot, em sembla que ni tan sols com a imatge de la memòria és concebible un camí que uneixi Roma i Santiago a través d'Avinyó després de l'esclat d'un Cisma que va generar una crisi tan profunda en el si de l'Església. Com ha assenyalat Gian Luca Potestà:

³⁸ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francisc Eiximenis*, p. 327. "I en cinquè lloc es pot donar a aquesta sèrie de ciutats l'ordre següent: Roma, Florència, Gènova, Avinyó, Barcelona, Saragossa, Toledo i Santiago de Compostel·la, totes elles unides per una línia recta. Posem per cas que calgués parlar de vuit matèries diferents i que, per tant, calgués recordar que s'ha de parlar de clergues, de diners, de mercaders, d'un gran pont, de burgesos, d'oli, de soldats i d'apòstols. En primer lloc, es podria posar a Roma la imatge que recordés l'apartat del discurs dedicat als clergues, ja que Roma és una ciutat plena de clergues pel fet de ser la seva capital espiritual i la capital de tot el món. En segon lloc, la imatge que ens recordés que cal parlar de diners es podria col·locar a Florència, ja que és fama que es tracta d'una ciutat molt i molt rica. Gènova seria la ciutat on es podria instal·lar la part del discurs dedicada als mercaders, ja que n'és plena. En quart lloc, la matèria relacionada amb un gran pont es podria situar a Avinyó, ja que allà hi ha el pont més famós del món cristià. En cinquè lloc caldria situar a Barcelona la imatge relacionada amb els burgesos, ja que els burgesos hi han construït grans edificis i grans muralles perquè puguin ser considerats poderosos. En sisè lloc, l'oli es podria situar a Saragossa, perquè allà se'n fa molt. En setè lloc a Toledo es podria posar la imatge que evocés els cavallers, perquè n'hi viuen molts. I, finalment, a Santiago caldria destinar-hi la part dedicada als apòstols, ja que, pel seu mateix nom i pel fet que s'hi conserva el cos del sant, permet d'evocar amb gran facilitat la memòria dels apòstols. I, per tant, recorrent en línia recta aquest itinerari imaginari es poden recordar totes les matèries que hi han estat col·locades, tant si les recordem començant per Roma com si ho fem a l'inrevés i anem de Santiago de Compostel·la fins a Roma", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, pp. 45-46.

³⁹ K. Rivers, *Memory and Medieval Preaching*, p. 276.

Per la prima volta si scontravano non due papi con due curie, ma due intere organizzazioni ecclesiastiche, ciascuna delle quali scomunicava l'altra come eretica⁴⁰.

Tant se val si creiem, com és el meu cas, que Eiximenis va ser, almenys de bon començament, urbanista i com a tal va escriure, en defensa del papa de Roma, el *De triplici statu mundi*, com si creiem que va ser ja des del primer moment clementista i, per tant, partidari de l'obediència avinyonesa, perquè tant des d'un bàndol com des de l'altre els ponts entre Roma i Avinyó s'havien trencat per sempre més *après la present tribulació eclesiàstica*, com anomena Eiximenis el Cisma d'Occident en el capítol 215 del *Primer del Crestià*. Dit d'una altra manera, em sembla que, si Eiximenis hagués escrit l'*Ars predicandi* en ple Cisma, o bé hagués triat un itinerari diferent, o bé l'impacte d'un esdeveniment d'aquesta magnitud s'hi hagués fet notar i s'hi hagués posat més en relleu cap a quina banda es decantava Eiximenis. Per aquesta raó i, sobretot, per la dificultat que devia representar la redacció simultània de dues obres de la magnitud del *Crestià* i de la col·lecció de sermons que l'*Ars* encapçalava, crec que el més lògic és situar la redacció tant del tractat com dels sermons abans del 20 de setembre del 1378.

3. UNS CONSELLS CIRCA PREDICACIONEM QUE NO SÓN D'EIXIMENIS

L'edició de l'*Ars predicandi* preparada pel pare Martí de Barcelona es tanca amb un capítol titulat *De consiliis circa predicacionem* que crec que en realitat no és obra d'Eiximenis i que, per tant, no s'hi hauria d'incloure. De fet això és el que vaig fer en la meua traducció de l'any 2009, però no vaig poder justificar la meua decisió per no allargar massa el pròleg. Ho faig ara aprofitant l'avinentsa que em brinda el present monogràfic dedicat a la predicació.

Hi ha tres raons –una de material, la segona, formal i la tercera, de caràcter codicològic– que em sembla que donen suport a aquesta proposta. La raó material és que gairebé tot el contingut d'aquest capítol és una mera repetició d'idees que ja s'havien desenvolupat en les seccions anteriors. Com que les repeticions són molt clares em limitaré a editar en paral·lel els passatges amb els punts en comú, sense afegir-hi gaires comentaris per no cansar el lector. Un dels consells repetits és un autèntic lloc comú de les arts de predicació: la necessitat que la vida del predicador sigui modèlica per evitar de caure en l'escàndol. En els *De consiliis circa predicacionem* aquesta norma es formula en els termes següents:

A1) Quintum consilium, quod tenetur predicator fulcire suam predicacionem ut bene uiuat et non destruat suo infelici uiuere illud quod predicat aliis, quia tunc, secundum Apostolum, se suo ore condemnat et efficitur reprobis apud Deum, et apud homines audientes contemptibilis. Cui dicit Apostolus: *Medice primo cura te ipsum*. Secundo tenetur fulcire suam predicacionem bonis exemplis et sic cauere ab omni scandalo, ne predicatio contempnatur⁴¹.

⁴⁰ G.L. Potestà, *Storia del cristianesimo*, p. 273.

⁴¹ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 340. "El cinquè consell és que el predicador ha de donar suport als seus sermons vivint de forma honesta, perquè amb el seu mal viure no llevi el crèdit a allò que predica als altres, perquè aleshores, segons l'apòstol, es guanya la pena eterna amb les seves paraules i es condemna davant de Déu i dels homes. A aquest l'apòstol li diu: 'Metge, cura't primer a tu mateix'. En segon lloc, el predicador ha d'enaltir les seves paraules amb

Al principi de l'*Art de predicació* Eiximenis ja havia dit el mateix, però amb molta més contundència i indignació en la seva crítica als predicadors poc exemplars, com es pot veure en la referència a la maledicció de Francesc d'Assís contra els frares del seu orde que fossin d'aquesta mena.

A2) Vident tamen seculares multos predicatoros sic scandalosos, sic male edificantes eos in uerbis et factis, quod mirum est, et specialiter gracia Dei in hoc mirabiliter operatur, quia seculares non lapidant eos tanquam capitaliter puniendos. Isti sunt a Deo maledicti; et hiis specialiter maledictionem eternam imprecatus est sanctus Franciscus si sint de suo statu, tanquam illi qui pondus Christi doctrine quantum in se est reddunt contemptibile toto mundo (...). Hiis dicit Apostolus: *Medice, cura te ipsum*⁴².

Un altre consell que es troba en tots dos textos, i en molts d'altres tractats sobre la predicació, és la recomanació que el predicador tingui cura de la seva imatge i eviti tant com sigui possible el contacte amb el seu auditori.

B1) Tercium consilius huius est hoc: Prout predicacio sit reverencior populo Dei, caueat predicator ab omni malo exemplo, et ne sit multum familiaris eis quibus predicat quia nimia familiaritas parit contemptum⁴³.

Eiximenis ja havia formulat aquest mateix principi com a mínim dues vegades en el cos de la seva art, i en tots dos casos també havia coronat les seves paraules amb la cita, o una al·lusió directa, al divulgadíssim proverbi medieval: *Omnia familiaritas parit (o gignit) contemptum*.

B2) Requiritur eciam principaliter quod talis sit caritativus (...) et exemplare gestibus, uestibus, uerbis et operibus sanctis et consiliis sanis. Et propter hoc expedit quod talis nulli sit multum familiaris, quia omnis familiaritas parit contemptum, secundum quod experientia docet⁴⁴.

B3) Predicator enim diuinus debet apparere quasi homo alterius seculi, qui tam facto quam uerbo omnes nitatur trahere ad salutem; propter quod expedit ne predicator immediate ante sermonem aut post sermonem loquatur cum aliquibus qui audituri sunt sermonem, sed moram interponam

bons exemples i ha d'allunyar-se de qualsevol possibilitat d'escàndol per evitar que els seus sermons siguin menyspreats" (traducció meva).

⁴² M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, pp. 307-308. "El poble, tanmateix, es veu obligat a sentir molts predicadors escandalosos, tan poc exemplars en les seves paraules i els seus fets que és sorprenent que les masses no els apedreguin com si els estiguessin sotmetent a la pena de mort. Si això no passa és, sens dubte, en virtut de la gràcia de Déu, que aquí actua miraculosament. Aquests predicadors no únicament són maledictes per Déu, sinó que sant Francesc també va demanar en especial la pena eterna contra els predicadors d'aquesta mena que fossin del seu orde, perquè fan menyspreable als ulls del món la dignitat de la doctrina de Crist (...) A aquests l'Apòstol els va dir: 'Metge, cura't a tu mateix'", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 10.

⁴³ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 340. "El tercer consell és el següent: per tal que el sermó sigui rebut amb més reverència pel poble de Déu, el predicador ha d'evitar de donar mal exemple i no ha de tenir gaire contacte amb el seu auditori, perquè l'excés de familiaritat genera menyspreu" (traducció meva).

⁴⁴ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 307. "També convé que el predicador sigui caritatiu (...) i que sigui exemplar en els seus gestos, vestits, paraules, i en les seves bones obres i els seus bons consells. I per això és molt convenient que no tingui massa familiaritat amb ningú, ja que, segons que l'experiència ensenya, massa familiaritat engendra menyspreu", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 9.

magnam et notabilem, ut uerba sua non audiantur uix nisi in predicatorio. Contempnuntur enim uerba sacri eloquii prolata per os multum familiare propter causas supradictas⁴⁵.

Després d'haver-ho repetit dues vegades –la primera parlant del predicador com a causa eficient de la predicació, i la segona, del seu fervor com un dels elements essencials de la causa formal de la predicació– em sembla que no calia tornar-hi a insistir per tercer cop. El mateix es pot dir d'un altre tema també molt tractat en les arts de predicació: la conveniència de controlar tant els gestos com el llenguatge al llarg de tot el sermó. L'anònim autor del *De consiliis circa predicacionem* va desenvolupar aquest tema de la forma següent:

C1) Quartum consilium, quod predicator habeat in predicando gestus compositos, discretos, prudentes et non leues et quod caueat ab omni uerbo indiscreto, ne hac occasione predicatio contempnatur⁴⁶.

Hi ha dos passatges de l'*Art de predicació* en què aquestes idees no només ja s'havien formulat, sinó que s'havien desenvolupat de forma molt detallada, sobretot, en el segon, que es tanca, de manera molt franciscana, amb una remissió a la *Regla butllada* (9,4).

C2) Quarto debet predicator Christi loqui deuote, ut uideatur homo spiritualis in uerbis et gestibus, et non secularis; et proferre uerba non inania nec risu digna, sed gracia Spiritus Sancti plena⁴⁷.

C3) Verba que habes predicare sint casta et non turpia, uera et non falsa uel uana, non temeraria, nec personam in singulari notancia, nec simulata, nec duplicia, nec pro toto mundo adulatoria, nec ad desperacionem inducencia⁴⁸.

El consell de pregar Déu abans i després del sermó per demanar, al principi, la seva protecció al llarg de la prèdica i, al final, per donar-li les gràcies i demanar-li que protegeixi els fidels que han escoltat el sermó, es repeteix tant en en l'art d'Eiximenis com en els anònims consells *circa predicacionem*, on es presenta en la formulació següent.

⁴⁵ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francisc Eiximenis*, pp. 312-313. "El predicador de la paraula de Déu s'ha de comportar com un home gairebé d'un altre món, que tant amb les paraules com amb els fets s'esforça a conduir tothom cap a la salvació. Per això és molt convenient que, tant abans com immediatament després del sermó, no parli amb ningú dels qui han vingut a escoltar-lo i que, per tant, deixi passar una bona estona per tal que les seves paraules amb prou feines puguin ser sentides si no és en el sermó. Per les raons abans esmentades les paraules dels sermons pronunciades per una boca massa familiar solen ser menyspreades", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 19.

⁴⁶ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francisc Eiximenis*, p. 340. "El quart consell és que en el sermó els gestos del predicador han de ser moderats, discrets, prudentes i meditats. El predicador, a més, ha de procurar d'evitar les paraules poc discretes per evitar que per aquesta raó les seves paraules siguin menyspreades", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 19.

⁴⁷ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francisc Eiximenis*, p. 312. "En quart lloc, el predicador de Crist ha de predicar devotament per mostrar-se no pas com un home mundà, sinó com un home espiritual en els gestos i en les paraules, capaç de pronunciar sermons ni inútils ni dignes de fer riure, sinó plens de la gràcia de l'Esperit Sant", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 19.

⁴⁸ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francisc Eiximenis*, p. 316. "És molt convenient que les paraules que facis servir siguin castes i no deshonestes; veritables, no pas falses ni vanes; discretes, sense que mai no arribin a atacar ningú en concret; ni simulades ni falses; ni adulatories amb tothom ni capaces de provocar desesperació ni de fer néixer el desig d'actuar perversament", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 25.

D1) Quarto oracione; unde predicator antequam predicet debet in speciali orare, ut Deus eum preseruet ab omni errore et eum faciat loqui ad gloriam suam, et ad meritum ipsius uiri predicantis et ad utilitatem populi sui. Post predicacionem debet pro eisdem orare et facere gracias omnipotenti Deo qui direxit eum in predicando et ad officium illud uocauit⁴⁹.

Eiximenis diu ben bé el mateix a l'*Ars predicandi populo*, però hi afegeix el detall que, abans de començar el sermó, la pregària també es pot dirigir a la Mare de Déu, a l'àngel de la guarda o a un sant o una santa per qui es tingui especial devoció⁵⁰. I, en relació amb la pregària final, hi afegeix dos detalls més: també s'ha de demanar a Déu que el sermó faci fruit en els oients, i que allunyi el predicador d'ensuperbir-se en el seu èxit.

D2) Antequam predices ora humiliter ad Patrem ut per Uerbum Incarnatum dignetur tuum preseruare sermonem ab omni errore, et eum faciat ad suam gloriam cadere in terram bonam ut det sibi fructum gratum. Potes eciam recurrere ad beatam Virginem confidenter, et ad sanctum angelum custodem et ad aliquem sanctum uel sanctam tibi specialem (...). Semper post sermonem non te iungas aliis statim, sed ad orandum uadas, gracias agendo Deo, qui fecit tibi gratiam exequendi opus tante excellencie. Roges ut ad sui honorem transeat et fructificet auditoribus, et omnis uanagloria a te abscedat⁵¹.

Aquest passatge forma part del capítol segon de l'*Ars*, dedicat a la presentació del predicador com a causa eficient del sermó i, per tant, a definir les característiques i el comportament ideals del bon orador cristià. Més endavant, en un apartat del tercer capítol, dedicat a la causa formal de la predicació, Eiximenis, mentre s'ocupa de l'orde que ha de presidir la construcció dels sermons, presenta una interessant variant de la defensa de la conveniència de pregar Déu abans de començar a predicar.

D3) Septima regula, que magis est necessaria et antiquorum consilium est ista: Quod uolens habere materiam prompte in omni facultate, homo

⁴⁹ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 340. "En quart lloc amb l'oració: per aquesta raó el predicador, abans del sermó, ha de pregar sobretot perquè Déu el preservi de qualsevol error, i el faci parlar a glòria seva, en benefici del propi predicador i a la utilitat del poble. Després del sermó el predicador ha de pregar pel seu auditori i donar gràcies a Déu, que el va cridar i el va encaminar a l'ofici de la predicació" (traducció meua).

⁵⁰ Eiximenis repeteix la mateixa idea en el capítol 678 del *Terç del Crestià*, dins del *Tractat de supèrbia*: "E per tal que l'hom fos pus segur cant havia molt a parlar, deya que tostemps se devia a Déu comanar, e senyar e suplicar al fill de Déu que-l guardàs de peccar e li faés fer fruyt a Ell plasant de la sua lengua en aquell acte de què havia a parlar. Antigament, cant alscons havien a preycar, invocaven primerament lo Salvador et, après Jhesucrist, invocaven ab oració reverent ajuda dels grans preycadors passats, axí com foren los sants apòstols, specialment sent Pau, e sent Anthoni de Pàdua, frare menor, o qualque altre notable sant e famós en preycació, e trobaven per experiència gran ajuda de Nostre Senyor en lur preycació" (ms. 91 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, f. 297r).

⁵¹ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 316. "Abans de predicar prega al Pare que mitjançant el seu Verb Encarnat es digni protegir el teu sermó de tot error i que el faci caure en una terra bona perquè doni bons fruits. També pots recórrer devotament a la Mare de Déu, al sant àngel custodi o a algun sant o santa que estimis especialment (...). Després del sermó mai no t'ajuntis immediatament amb la multitud, perquè en primer lloc has d'anar a resar i a donar gràcies a Déu per haver-te concedit la gràcia d'haver pogut dur a terme una feina tan excel·lent. Prega també a Déu que el sermó que li has dedicat arribi a l'auditori i doni bons fruits i que aparti de tu qualsevol ombra de vanitat", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, pp. 25-26.

debet recurrere primo ad oracionem, que, secundum Augustinum, reuelat dubia melius quam studium⁵².

La variant és molt interessant perquè es troba en un apartat dedicat a ensenyar mètodes per generar idees per desenvolupar o, per fer servir el verb que solien utilitzar els teòrics de la predicació a l'edat mitjana, "dilatar" el discurs. Dit d'una altra manera, som en l'apartat dedicat a la *inventio*. I la primera manera, segons Eiximenis, de trobar la inspiració per predicar era, com es recomanava en el *De doctrina christiana* (IV, 15 i 30) d'Agustí d'Hipona, i també a la tradició franciscana, la il·luminació divina⁵³. Eiximenis, per tant, aconsella als predicadors la pràctica de l'oració des de dues perspectives ben diferents: una en què es defineix el perfil del predicador ideal, que ha de ser devot, humil i prudent, i una altra relacionada amb la *inventio*. No calia que, a més, tornés a repetir aquest consell al final de la seva *Art de predicació*.

En defensa de la pertinença de la secció *De consiliis circa predicacionem* a l'art de predicació d'Eiximenis es podria dir que conté un resum final dels consells donats al llarg del tractat. No em sembla, però, que sigui un argument de pes, donat que, com a hipotètic resum, no segueix, hi tan sols hi fa referència, l'estructura general de l'*Ars*, basada en les quatre causes aristotèliques. A més, es tractaria d'un resum molt incomplet, perquè només recull alguns consells, n'afegeix de nous i s'oblida de recollir-hi novetats tan importants com la secció dedicada a la memòria artificial. Em sembla, per tant, que és més lògic pensar que aquesta secció és un afegit que no encaixa en l'estructura de l'*Ars predicandi populo* i que, per tant, no s'ha d'atribuir a la mà d'Eiximenis.

A més de les repeticions, hi ha també una raó formal que avala l'exclusió de la secció titulada *De consiliis circa predicacionem*. De fet Eiximenis va marcar d'una manera molt clara les parts, i els límits, de l'*Ars predicandi*, que està dividida en dues seccions: un pròleg i tres capítols. El pròleg acaba assenyalant de forma ben explícita el pas a la segona part de l'*Ars*: *Post prohemium, incipit tractatus huius artis*, és a dir "acabat el proemi, comença el tractat"⁵⁴. I, un cop acabada l'art, és a dir un cop explicats en tres capítols els sistemes d'estructuració, dilatació i memorització del sermó, a més del perfil ideal del bon predicador, es fixa d'una manera que no pot ser més diàfana, el final de l'*Ars predicandi populo*, i el pas a una nova part del tractat: la col·lecció de sermons, que, de fet, continua formant part de l'obra com a causa material de la predicació⁵⁵. Eiximenis marca amb molta precisió la frontera entre l'art i els sermons: *Et sic premissis transeo ad tractatum*⁵⁶.

⁵² M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 324. "La setena regla, que és pràcticament indispensable i, a més, és un bon consell dels mestres antics és aquesta: si es volen obtenir de seguida i amb la màxima abundància totes les peces per construir un sermó, el predicador ha de recórrer, en primer lloc, a l'oració, que, segons sant Agustí, resol els dubtes millor que l'estudi", F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, p. 39.

⁵³ En els sermons del franciscà Bernardí de Siena es pot llegir una idea molt semblant: "E anco dichiarando meglio le buone opare che si fanno per lo nostro dire, o per lo nostro operare, come da noi non vengono ma pure da Dio: *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis*. E questo è detto più per noi predicatori, che per altre persone, quando noi predichiamo il Vangelo con verità. 'Voi non sete voi che favellate, ma è lo spirito di Dio che favella in voi'", Bernardino da Siena, *Prediche volgari*, ed. Delcorno, p. 485.

⁵⁴ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 304.

⁵⁵ Segons l'*Ars predicandi* d'Eiximenis la causa final de la predicació és, en primer lloc, la glòria de Déu, i després la salvació del poble i del propi predicador; la causa eficient és el predicador; la causa formal, el conjunt de regles retòriques i mnemotècniques per dilatar, ordenar i recordar el sermó, i la causa material són els propis sermons, i, en el cas de l'art eiximenisiana, els sermons recollits pel menorret gironí (sobre aquesta qüestió cf. F. Eiximenis, *Art de predicació*, ed. X. Renedo, pp. XXVII-XXVIII).

⁵⁶ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 39.

I, explicades totes aquestes qüestions, començo el tractat. Les qüestions que s'acaben d'explicar són, sobretot, les regles que han de regir, per una banda, la conducta i l'actuació del predicador i, per l'altra, la construcció i la memorització del sermó. Tot seguit, en l'ordre fixat per Eiximenis, ja no hi havia lloc per encabir-hi un enfilall de consells que en bona mesura són un mer resum d'alguns dels punts ja tractats. El que venia a continuació només podia ser el tractat *sensu stricto*, és a dir una col·lecció de sermons compostos i escrits segons les pautes que s'acabaven d'exposar.

Hi ha, per últim, una raó codicològica en contra de l'atribució a Eiximenis del capítol *De consiliis circa predicacionem*. Aquesta secció només apareix en el manuscrit de la Biblioteca Vaticana (Ottob. lat. 396), que, com es pot veure en l'acuradíssima descripció que acaba de publicar-ne Jaume de Puig, és un manuscrit miscel·lani i factici, de procedència catalano-mallorquina, escrit per diverses mans entre finals del segle XIV i la primera meitat del segle XVI⁵⁷. La majoria de les obres que conté tenen a veure amb l'univers de la predicació: a més d'un sermó anònim en català dedicat a la Mare de Déu, hi ha quatre –o cinc si hi afegim el minitratat que de fet són els *De consiliis circa predicacionem*– arts de predicació: l'anònima *Ars brevis ad faciendum sermones secundum formam sillogisticam*, l'*Ars predicandi* d'Eiximenis, l'*Ars abbreviata predicacionis* de Ramon Llull, i l'anònim *Compendiosus tractatus de arte predicandi*. Al principi del volum hi ha el *Tractatus de quatuor sensibus Sacrae Scripturae* del carmelità empordanès Felip de Ribot, que de fet també es pot interpretar com una obra relacionada amb la predicació, donat que subministra regles per a la interpretació dels quatre sentits de les Escriptures⁵⁸. Només hi ha un text que trenqui la tendència general de tot el volum: el *De ente simpliciter et absoluto*, un tractat teològic sobre la noció de formalitat aplicada a Déu. Com que es tracta d'una obra de Ramon Llull, es devia afegir al volum perquè ja hi havia una altra obra lul·liana: l'*Ars abbreviata predicacionis*.

Les còpies de l'*Ars predicandi* eiximenisiana i de l'*Ars abbreviata* lul·liana són totes dues de la mateixa mà, de lletra, segons J. de Puig, *humanística tardana amb influències de la gòtica cursiva i de la bastarda*⁵⁹. El copista que va copiar aquestes dues obres no es devia adonar, potser perquè ja s'havia comès aquest mateix error en el seu antígraf, que els *De consiliis circa predicacionem* en realitat no formaven part de l'*Ars* d'Eiximenis i va copiar tots dos textos com si formessin una unitat. Aquest deu ser, em sembla, l'origen de l'error que ha arribat fins als nostres dies. No he pogut descobrir, però, l'origen d'aquests consells. L'únic detall que he pogut aclarir respecte a la identitat del seu autor és que crec que no devia ser ni franciscà ni membre de cap orde mendicant. Si ho hagués estat em sembla que no hauria inserit en el segon dels consells d'aquesta secció, dedicat a demostrar que els joves no han de dedicar-se al ministeri de la predicació abans d'haver fet trenta anys, l'observació que per predicar s'ha de ser, com a mínim, sacerdot o diaca.

Secundum consilium, quod nullus iuuenis predicet eo quod sic exponitur predicacio scandalo et diuisioni, attendens quod Christus ad hoc suo exemplo nos instruxit, qui plenus semper sapiencia et gracia potuit altissime predicare; tamen ad exemplum nostrum noluit hoc facere donec tricesimum annum impleuit. *Super xli^a distincione*

⁵⁷ J. de Puig et al., *Catàleg dels manuscrits*, pp. 638-45.

⁵⁸ J. de Puig, "El *Tractatus de quatuor sensibus Sacrae Scripturae*".

⁵⁹ J. de Puig et al., *Catàleg dels manuscrits*, p. 642.

habemus quod nullus predicare presumat nisi sacerdos uel diaconus⁶⁰.

Em sembla que d'aquest passatge es desprèn que l'autor dels *De consiliis circa predicacionem* no devia ser ni Eiximenis, ni un frare mendicant, sinó un membre del clergat secular.

4. CONCLUSIÓ

Ras i curt, crec que no hi ha raons per dubtar de l'atribució de l'*Ars predicandi* a Eiximenis. Ho avalen tant les remissions implícites o explícites al tractat de la memòria artificial de l'*Ars* que es fan des del *Terç* o el *Dotzè*, com la presència d'un volum de sermons autògrafs d'Eiximenis que començava amb l'*Ars* en diversos documents relacionats amb els llibres de la seva biblioteca poc després de la seva mort. També em sembla que l'*Ars predicandi* i els volums de sermons que l'acompanyaven devien ser escrits abans de l'estiu del 1378 i que, per tant, els sermons i l'art de predicació són una de les primeres obres d'Eiximenis, escrites abans de l'inici del gran projecte del *Crestià*. Costa d'imaginar que Eiximenis pogués compaginar la redacció simultània de dues obres tan ambiciosos com *Lo Crestià* i una col·lecció de tres o quatre volums de sermons encapçalats per l'*Ars*. També crec que el capítol titulat *De consiliis circa predicacionem*, només transmès pel manuscrit de la Biblioteca Vaticana, no és de la mà d'Eiximenis i que, per tant, no s'hauria d'editar com a part de l'*Ars predicandi populo*.

5. BIBLIOGRAFIA CITADA

- Barcelona, Martí de (O.M. Cap), *Nous manuscrits de fra Francesc Eiximenis*, "Estudis Franciscans" XL (1925), pp. 449-452.
- Barcelona, Martí de (O.M. Cap), *Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?). La seva vida. Els seus escrits. La seva personalitat literària*, en Badia, Lola; Renedo, Xavier (eds.), *Studia Bibliographica*, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1991, pp. 185-239 (reimpressió d'un treball publicat a "Estudis Franciscans" XL (1928), pp. 437-500).
- Barcelona, Martí de (O.M. Cap), *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, "Estudis Universitaris Catalans" 21 (1936), pp. 3-40 (= *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics. Volum III*, Barcelona, 1936).
- Bernardino da Siena, *Prediche volgari sul Campo di Siena 1427*, Carlo Delcorno (ed.), Milà, Rusconi, 1989.
- Carruthers, Mary, *The Book of Memory in Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

⁶⁰ M. de Barcelona, *L'Ars praedicandi de Francesc Eiximenis*, p. 339. "El segon consell és que cap jove no prediqui per no exposar els seus sermons al risc de l'escàndol i de les divisions. Cal tenir en compte que Crist ens va instruir en aquesta direcció amb el seu exemple, perquè, sempre ple de saviesa i de gràcia, podria haver predicat paraules altíssimes, però no va voler dedicar-s'hi per donar-nos exemple fins haver fet els trenta anys. A la distinció quaranta-una se'ns recorda que ningú no es pot dedicar a la predicació si no és, com a mínim, sacerdot o diaca" (traducció meua).

- Eiximenis, Francesc, *Llibres, mestres i sermons. Antologia de textos*, David Guixeras, Xavier Renedo (eds.), Barcelona, Barcino, 2005 (Biblioteca Barcino, 2).
- Eiximenis, Francesc, *Lo Crestià (selecció)*, Albert Hauf (ed.), Barcelona, Edicions 62 - La Caixa, 1983 (Millors obres de la literatura catalana, 98).
- Eiximenis, Francesc, *Dotzè llibre del Crestià*, Curt Wittlin, Arseni Pacheco, Jill Webster, Josep Maria Pujol, Josefina Fíguls, Bernat Joan, Andreu Solé, Teresa Romaguera, Xavier Renedo (eds.), vol. II-I, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1987.
- Eiximenis, Francesc, *Dotzè llibre del Crestià*, Xavier Renedo (ed.); Sadurní Martí (coord.), vol. I-I, Girona, Universitat de Girona - Diputació de Girona, 2005.
- Eiximenis, Francesc, *Art de predicació al poble*, Xavier Renedo (ed.), Vic, Eumo Editorial, 2009 (Textos Pedagògics, 47).
- Grahit, Emili, *Memorias sobre la vida y obras del escritor geroní Francesch Eiximenis*, en Badia, Lola; Renedo, Xavier (eds.), *Studia Bibliographica*, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1991, pp. 1-40 (reimpresió d'un treball publicat a "La Renaxensa" 3 (1873), pp. 185-188, 195-199, 202-212, 234-236, 256-260 i 266-269).
- Ivars, Andrés, O.F.M., *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408). Recopilación de los escritos publicados por el padre Andrés Ivars en la revista Archivo Ibero Americano sobre Francesc Eiximenis y su obra escrita en Valencia*, edició de Pedro Santonja, Benissa, Ajuntament de Benissa, 1989.
- Massó i Torrents, Jaume, *Les obres de Fra Francesc Eximenic (1340?-1409?). Essai d'una bibliografia*, en Badia, Lola; Renedo, Xavier (eds.), *Studia Bibliographica*, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1991, pp. 185-239 (reimpresió d'un treball publicat a "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" 3 (1909-1910), pp. 588-692).
- Michaud-Quantin, Pierre, *Guy d'Évreux O.P. technicien du sermonnaire médiéval*, "Archivum Fratrum Praedicatorum" 20 (1950), pp. 213-233.
- Monfrin, Jacques, *La Bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)*, en Badia, Lola; Renedo, Xavier (eds.), *Studia Bibliographica*, Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1991, pp. 241-287 (reimpresió d'un treball publicat a la "Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance" 29 (1967), pp. 447-498 i 287-306).
- Pellegrini, Letizia, *I predicatori e i loro manoscritti*, en *La predicazione dei frati dalla metà del '200 alla fine del '300. Atti del XXII Convegno internazionale. Assisi, 13-15 ottobre 1994*, Spoleto, Centro di Studi sull'alto medioevo, 1995, pp. 113-139.
- Perarnau, Josep, *Un fragment del Liber sermonum de Francesc Eiximenis*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 10 (1991), pp. 284-292.
- Potestà, Gian Luca; Vian, Giovanni, *Storia del cristianesimo*, Bolonya, Il Mulino, 2010.
- Puig, Jaume de, *El "Tractatus de quatuor sensibus Sacrae Scripturae" de Felip Ribot, O.S.C. Edició i estudi*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 16 (1997), pp. 229-389.
- Puig, Jaume de; Perarnau, Josep; Avenoza, Gemma; Soriano, Lourdes; Clausell, Carme; Gispert-Saüch, Pilar; Guixeras, David; Izquierdo, Eva; Martí, Sadurní; Renedo, Xavier; Rojas, Raquel, *Catàleg dels manuscrits de les obres de Francesc Eiximenis, OFM, conservats en biblioteques públiques. Volum I: Descripció dels manuscrits*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya, 2012.

- Renedo, Xavier, *Una imatge de la memòria entre les Moralitates de Robert Holcot i el Dotzè de Francesc Eiximenis*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 31 (1990-1991), pp. 53-61 (=Actes de les Jornades d'homenatge a Dolors Condom).
- Renedo, Xavier, *Notes sobre la datació del Primer, el Segon i el Terç del Crestià*, en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, en premsa (=Homenatge a Albert G. Hauf).
- Rivers, Kimberley, *Memory and Medieval Preaching: Mnemonic Advice in the Ars praedicandi of Francesc Eiximenis (ca. 1327-1409)*, "Viator" 30 (1999), pp. 253-284.
- Wittlin, Curt, *Referències internes en les obres de Francesc Eiximenis: indicis de quins llibres, sobres quins temes tenia plantejat escriure*, Narpan. Espai de literatura i cultura medieval http://www.narpan.net/bibliotecadigital/articles/cat_view/85-wittlin-curt.html [consulta: 03/05/2012].
- Yates, Frances, *The Art of Memory*, Londres, Routledge, 1966.

Fecha de recepción del artículo: marzo 2012

Fecha de aceptación y versión final: abril 2012